

подвижників українського мистецтва по організації культурно-мистецького життя українців за кордоном, зокрема в Америці, сприяла піднесенню національної культури на рівень світової.

Джерела та література:

1. After view by J.Hnizdovsky // Терем. – 1975. – № 5. – С.59; 2. Sviatoslav Hordynsky. A Ukrainian Sculptor comes west // The Ukrainian Quarterly. – New York, Summer, 1951. – P.2-3; 3. Андрусів П. Петро Мегик. Життя і творчість // Петро Мегик: Монографія митця і альбом праць. – Філадельфія, 1992. – С.21-29; 4. Гніздовський Яків. Гніздовський. – Нью-Йорк: Пролог, 1967. – 178 с.; 5. Гординський С. Малярство ХІХ-ХХ ст. // Енциклопедія українознавства. – Загальна частина. Репринтне відтворення видання 1949 року. – К.: АТ „Книга”, 1995. – 1230 с.; 6. Гординський С. Мистецтво української еміграції // Свобода. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк. – 1960. – 21 квітня; 7. Дорошенко В. Сергій Литвиненко // Свобода. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк. – 1949.–11 лютого; 8. Зарубіжні українці. Довідник / Кер. авт. кол. С.Ю.Лазебник/. – К.: Вид-во „Україна”, 1991. – 525 с.; 9. Історія української імміграції в Америці. Збереження культурної спадщини – Нью-Йорк, 1984. – 347 с.; 10. Кейван І. Богдан Стебельський // Альманах Станіславської Землі. – Нью-Йорк, 1985. – Т.2 - С. 118-121; 11. Кузьмович Микола. Виставка дев'ятьох // Свобода. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк. – 1954. – 27 листопада; 12. Лановик Б. та ін. Українська еміграція: від минувшини до сьогодення. – Тернопіль, 1999. – 512 с.; Лановик Б. та ін. Внесок української еміграції в розвиток національної та світової культури / М. Траф'як, Р. Матейко, З. Матисякевич. – Тернопіль, 2000. – 410 с.; Історія української еміграції: Навч. посібник / За ред. Лановика Б. – К.: Вища шк., 1997. – 520 с.; 13. Особистий архів Ярослава Паладія із колекції фондів Чернівецького краєзнавчого музею УДК: 94(477)„1921/1924”

(відділ Буковинської діаспори); 14. Павлось А. Смуток. П'ята річниця Літературно-Мистецького Клубу в Нью-Йорку // Літературно-Мистецький огляд. – 1954. – № 1. – С. 1-3; 15. Петро Мегик: Монографія митця і альбом праць. – Філадельфія, 1992. – 158 с.; 16. Саранча Г. Соціальна адаптація третьої хвилі української еміграції у США після Другої світової війни // Наук. записки Тернопільського держ. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Вип. 1. – Тернопіль: ТДПУ, 2004. – С.235-236; 17. Степовик Дм. Скульптор Михайло Черешньовський. Життя і творчість. – К: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000. – 224 с.; 18. Трощинський В. П., Шевченко А. А. Українці в світі. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с.; 19. Українська малярська виставка в Нью-Йорку // Свобода. – Джерсі-Сіті – Нью-Йорк.–1951. – 15 травня; 20. Хмурович О. Українське мистецтво у вільному світі // Література і мистецтво. Місячний додаток „Гомону України”. – Торонто. – 1960. – 22 жовтня.

Svitlana Geregova

Ukrainian Artists in the Organization of Cultural and Art Life of Ukrainians in America (Late 1940s – 1960s of the 20th Century)

The article deals with Ukrainian artists: painters, graphic artists, sculptors who having found themselves in America after World War II participated in the organization of cultural and artistic life of Ukrainians. In particular, they established art societies and unions, arranged art exhibitions, opened educational institutions where Ukrainians could master fundamentals of fine arts. Such events facilitated enrichment of national cultural heritage as well as strengthening of the Ukrainian community overseas.

Key words: diaspora, Ukrainian community, integration, cultural environment, art culture, art, painter, sculptor, Union of Ukrainians-Artists in America (UUA), art studio, art exhibitions.

© Олександр Даниленко
(м. Київ)

„НЕ ЗАПЕРЕЧУЮ, ЯКЩО НЕ МАЄ ПЕРЕШКОД ГПУ...”:

ОСОБЛИВОСТІ ВИДАЧІ ЗАКОРДОННИХ ПАСПОРТІВ ТА ВІЗ В УСРР (1921–1924 рр.)

У статті досліджується особливості видачі закордонних паспортів та віз УСРР (1921–1924 рр.). Паспортизація громадян УСРР та іноземців, тобто видача службових, дипломатичних, громадянських закордонних паспортів і відповідних віз на виїзд, свідчила про те, що НКЗС УСРР виконував повноваження суб'єкта міжнародних зносин, а з другого боку нормалізувалися правові підстави для налагодження соціально-економічних та культурних зв'язків України з навколишнім світом.

Ключові слова: паспортизація, громадянин, іноземець, європейські країни, службовий паспорт, дипломатичний паспорт, закордонний паспорт, віза.

Фраза, яка обрана в якості тематичної назви статті, належить голові Раднаркому УСРР В.Я. Чубарю. Резолюція, накладена ним 4 вересня 1923 р. на клопотанні Вукопспілки про надання закордонного

відрадженого члену правління кооперативної спілки В.М. Супруну [2, ф.4, оп.1, спр.458, арк.13], є красномовною, позаяк розкриває організаційно-юридичний та номенклатурно-політичний механізм видачі радянського закордонного „пашпорта” громадянам УСРР. Видача паспорта та особливо віз консульських представництв іноземних держав в Україні – не лише дипломатична процедура, а також факт визнання УСРР як суб'єкта міжнародних стосунків на рівні громадянських взаємин. Тема абсолютно не досліджена істориками, навіть в хронологічних рамках першої половини 20-х рр., не кажучи про наступний період, коли повноваження радянської України в складі СРСР були надто обмежені. Дослідники виокремлювали проблему міждержавних контактів стосовно демаркації кордонів після завершення Першої світової війни [3], а тема повсякденних турбот

емігрантів, службовців, звичайних громадян, які назавжди або тимчасово залишали Україну, належить до соціогуманітарної проблематики міжнародних зв'язків. Їх частота та належний рівень віддзеркалювали становлення нового стилю контактів між країнами та суспільствами повоєнної доби, соціально-економічної руїни, зумовленої драматичними наслідками воєн та революцій.

Спираючись на архівні документи фонду Народного комісаріату закордонних справ УСРР, що зберігається частково в ЦДАВОУ, а також на літературу та періодичну пресу, важливо з'ясувати основні складові окресленої проблеми: інструктивно-нормативні матеріали державних органів влади про видачу паспортів, їх повноваження, кількість та персональний склад „паспортизованих” громадян, умови закордонних службових відряджень, особливості візування радянських паспортів консульствами іноземних держав, оформлення права в'їзду до УСРР громадян та підданих інших країн. Правовий та громадянський статус осіб, які належали до української політичної еміграції, нами не висвітлюється, бо загалом досліджений [6]. Вони належали до категорій людей, яка проходила специфічну політфільтрацію через ГПУ, тому заслуговує окремого вивчення. На території європейських країн опинилися сотні тисяч пересічних громадян, які воювали і не воювали у „ворожих арміях”, біженців, інтернованих тощо, тобто склалася суперечлива і складна гуманітарна проблема, політизована більшовиками, відтак мала статус міжнародної, адже в УСРР та РСФРР перебували полонені, біженці з інших країн. Їх доля вирішувалася дещо по-іншому: оптовим обміном за списками.

Встановлення зовнішньополітичної стабільності між Україною та західними сусідами сприяло зосередженню уваги на подоланні катастрофічних економічних наслідків повоєнного періоду. Політичне керівництво усвідомлювало відповідальність моменту, коли небезпеку становила не зовнішня загроза, а внутрішня – визрівання селянського повстанського руху. Гармати війни замовкли, а політична боротьба зосереджувалася на дипломатичному фронті. 22 листопада 1920 р. Голова ВРНГ УСРР Е.І. Квірінг, дбаючи про визнання України з боку Латвії, пропонував експорт українського хліба до цієї прибалтійської країни, щоб зробити її більш „поблажливою” [2, ф.4, оп.1, спр.14, арк.1]. Набагато складніше було встановити державний кордон з Польщею після військового походу С. Петлюри та Ю. Пілсудського до більшовицької України весною 1920 р. 30 вересня 1920 р. Е. Квірінг запропонував ЦК КП(б)У, Народному комісаріату закордонних справ (НКЗС УСРР) ідею активного формування позитивної громадської думки про радянську Україну серед населення Волині, Галичини та порубіжної Європи, позаяк дуже „... треба щоб ми стали для них культурним українським народом” [2, ф.4, оп.1, спр.14, арк.10]. Організаційною структурою пропаганди радянського ладу мало стати

„Товариство поширення української культури серед українського населення, яке мешкало за межами України». Ховаючись за його „напівбуржуазний характер” та спираючись на „безпартійних українців”, які шукали замирення з УСРР, таке об'єднання формувало б її позитивний імідж серед західняків. Але для початку треба було владнати міждержавні стосунки воюючих сторін, особливо на західному кордоні.

Мирні перемовини між Польщею та урядовою делегацією УСРР–РСФРР тривали майже рік, які завершилися підписанням ганебного Ризького договору 18 березня 1921 р., внаслідок якого Україна втратила 162 тис. кв. км української території з населенням понад 11 млн. осіб [3, с.49], яке опинилося на роздоріжжі: повертатися в Україну чи полонізуватися. Кордони УСРР на заході визначилися, відтак формувалися норми та принципи їх легального і офіційного перетину громадянами, службовцями.

Першими офіційними особами, які виїхали до європейських країн були радянські дипломати. Вони працювали у повноважних представництвах (посольствах) та консульських відділах, а також у торгових та кооперативних представництвах України. Системна та унормована видача закордонних паспортів і відповідних віз на виїзд за кордон почала налагоджуватися влітку 1921 р., тобто одразу після мирних угод з Польщею, яка була великим транзитним вікном до Німеччини та інших країн. 27 липня 1921 р. особий відділ секретно-оперативного управління ВУЧК просив НКЗС УСРР видати візу співробітникам для виїзду за кордон „для таємних потреб” [2, ф.4, оп.1, спр.113, арк.4]. Існувала і така форма дипломатії, тобто оперативна розвідка. Раднарком УСРР прийняв 26 вересня 1921 р. „Положення про представництва за кордоном” [2, ф.2, оп.2, спр.13, арк.163], які почали виникати в Австрії, Німеччині, Чехословаччині, Польщі. 1 жовтня 1921 р. ВУЦВК видав декрет „Про порядок видачі дипломатичних паспортів”, систематизувавши та упорядкувавши цю відповідальну ділянку соціально-гуманітарних відносин [1, 1921, №20, арт.567]. Першими повноважними представниками, тобто українськими радянськими послами, були В.Х. Ауссем (в Берліні), Ю.М. Коцюбинський (в Австрії), М.В. Левицький (в Празі), Є.П. Терлецький (в Ризі), О.Я.Шумський. Вони належали свого часу до різних політичних партій – боротьбистів, борбистів. Зокрема, колишній борбист Є.П. Терлецький був наркомом юстиції УСРР (1920–1921), а активний боротьбист Л.Б. Ковалів був заступником наркома закордонних справ, тобто правою рукою Х.Г. Чаковського [7, с.9].

Видачею дипломатичних та службових паспортів займався відділ віз та закордонних паспортів НКЗС УСРР. До його повноважень належало клопотання перед посольствами іноземних країн, акредитованих в Україні, за отриманням віз. Так, 4 січня 1922 р. до Посольства Польщі в Харкові надійшов лист такого змісту: „НКЗС свідчує свою пошану Посольству Польщі, має честь поважно прохати о завізіванні при

цьому надсилаємих шість дипломатичних паспортів за №204, 206, 207, 209, 210” [2, ф.4., оп.1, спр.84, арк.10]. Поєднання польського діалекту з радянським українським правописом було притаманним для офіційних повсякденних звернень НКЗС, а ноти міжнародного рівня виконувалися французькою мовою. Якщо взяти до уваги принцип послідовності у видачі дипломатичних паспортів, то станом на січень 1922 р. їх було видано понад триста. Їх видали працівникам Уповнаркомзовнішторгу Я.С. Ландеру, І. Полякову, А.Б. Генкіну, С.Г. Брону, М.С. Міронову, тобто керівникам радянських установ. Зокрема, співробітнику Укрзовнішторгу С.Г. Брону, якому 24 лютого 1922 р. вручили закордонний паспорт для поїздки в Німеччину, був членом колегії НКЗС УСРР [2, ф.4., оп.1, спр.64, арк.25]. Дипломатичний паспорт отримали 19 червня 1922 р. нарком освіти УСРР Г. Гринько та провідний співробітник Наркомосу М. Астерман, які прямували до Німеччини для вивчення організації шкільної освіти [2, ф.4, оп.1, спр.84, арк.27]. До Німеччини з дипломатичним паспортом виїхав 11 березня 1922 р. управляючий справами РНК УСРР П.К. Солодуб, а 20 травня 1922 р. від Українського Червоного Хреста Андрій Іванов [2, ф.4, оп.1, спр.63, арк.14]. За дипломатичним паспортом у червні – липні Чехо-Словаччину та Польщу відвідали 7 посадовців від ЦК КП(б)У, з них К.М. Епштейн, Г.Ф. Лапчинський та інші [2, ф.4, оп.1, спр.64, арк.25]. 7 червня 1922 р. НКЗС надіслав німецькому уповноваженому в Україні вербальну ноту стосовно попередньої домовленості між повноважним представником Німеччини Г. Гаєм та завідуючим дипвідділом НКЗС С. Капарським про терміновий виїзд до країни секретаря ЦК КП(б)У Д.З. Лебеда, а також Г. Гринька, М. Астермана, директора товариства Експортвугілля Г. Гребеня, співробітника Наркомзему Г. Дібольда, представника Кустарпрому М. Борисенка [2, ф.4, оп.1, спр.80, арк.13]. Фактично зверталися від усіх радянських та партійних установ: Наркомосу, Наркомфіну, Наркомшляхів, апарату РНК УСРР, НКПраці, Уккрангаргоспу, ГПУ, ЦК Допгол при ВУЦВКу. Країнами призначення службових відряджень високопосадовців з диппаспортами були: Польща, Чехо-Словаччина, Румунія, Німеччина, Туреччина, Італія, Англія.

Дипломатичний паспорт, судячи з посадового статусу його власників, слугував своєрідним прикриттям під час поїздки, давав певні переваги, тому що партійно-радянська номенклатура представляла країну, хоча візу в посольствах отримували на загальних підставах. 22 червня 1922 р. консульство Німеччини в Харкові отримало вербальну ноту НКЗС УСРР про видачу візи для наркома юстиції М.О. Скрипника [2, ф.4, оп.1, спр.459, арк.311]. Кількість бажаючих отримати закордонні паспорти неухильно зростала. Станом на 4 серпня 1922 р. було виготовлено 1313 громадянських, 133 службових, 54 дипломатичних паспортів, а за січень – червень 1922 р. розглянули 500 заяв на їх отримання, з них 52 відмовлено. Серед

447 виданих закордонних паспортів, 214 осіб виїхали до Америки, 53 до Болгарії, 51 до Німеччини, 37 до Палестини, 24 до Чехо-Словаччини, 19 в Англію, 8 до Польщі, 6 до Швейцарії, 5 в Румунію, 7 до Канади, 4 до Франції, 4 в Латвію, 3 в Аргентину, 2 до Єгипту, 2 до Італії та один до Швеції [2, ф.4, оп.1, спр.63, арк.57-58]. До Америки масово виїздили німці-менноніти, залишаючи південні райони України, уражені посухою та голодом.

7 липня 1922 р. ВУЦВК видав декрет „Про виїзд за кордон громадян УСРР та чужоземців” [1, 1922, № 29, арт. 459], врахувавши попередній досвід видачі паспортів, а також вніс зміни до їх оформлення, правила засвідчення особи тощо. 3 серпня 1922 р., виконуючи положення цієї постанови, з’явився наказ №196 по НКВС та ГПУ, яким встановлювався порядок видачі паспортів: при губ- управліннях ГПУ створювалися столи для прийому заяв від громадян на видачу закордонних паспортів [1, 1922, № 29, арт.11]. Контроль цього державного політичного відомства стосувався іноземців та громадян України, які виїздили за кордон. 5 серпня 1922 р. НКЗС УСРР відправив Повноважним представництвам України циркуляр, заборонивши їм видавати візи за зверненням до них Уповнаркомзовнішторгу та інших наркоматів, тому що така практика порушувала правила і порядок візування документів громадян України безпосередньо консульствами іноземних держав в Харкові [1, 1922, № 29, спр.59, арк.9]. Усі клопотання про видачу паспортів та віз розглядав НКЗС, аналізуючи повсякденні питання, недоречності, міжвідомчі суперечки. 3 серпня 1923 р. була видана інструкція НКЗС та ГПУ УСРР „Положення про порядок видачі закордонних службових паспортів на виїзд за кордон”. НКЗС видавав службовий паспорт лише після дозволу ГПУ на виїзд тій чи іншій особі, крім членів ВУЦВКу, наркомів, членів колегій наркоматів, ЦК КП(б)У, ВУРПС, ЦК ЛКСМ, списки яких лише подавали до відома та реєстрації. Решта громадян одержувала службові паспорти та візи після дозволу ГПУ протягом 3-х днів, а для іноземців 48 годин від подання. Громадяни заповнювали анкети з фотокарткою особи. НКЗС мав право продовження візи без відома ГПУ. Дипломатичні та службові паспорти реєструвалися в особливій книзі ГПУ, а номер реєстрації співпадав з номерами паспортів, виданих НКЗС. Інструкцію підписали заступник наркома В. Яковлев та голова ГПУ В. Балицький. 23 січня 1923 р. РНК УСРР видав чергову постанову „Про видачу паспортів та дозволів на виїзд за кордон”. Відтепер паспорти та візи для громадян України та „візи на національні паспорти чужоземців” видавав НКВС УСРР, а службових та українських дипломатичних паспортів і візи на дипломатичні паспорти „чужоземців” – НКЗС УСРР [1, 1923, № 3, арт.56].

Створення інституту Уповноваженого НКЗС СРСР в Україні, тобто після реорганізації НКЗС УСРР, внесло зміни до порядку видачі закордонних паспортів та їх

візування. 24 серпня 1923 р. уповноваженому НКЗС в Харкові О.Г. Шліхтеру було надіслано від завідуючого економічно-правового відділу інструкцію з викладом його прав та повноважень: видавати дипломатичні паспорти згідно декрету ВЦВК від 21 лютого 1923 р., службові паспорти і дипломатичні візи згідно циркуляра НКЗС №96 ВУЦВК дійсно упорядкував видачу дипломатичних паспортів постановою від 23 лютого 1923 р., згідно якої його отримували голови і члени президії ВУЦВКу та члени, голови РНК, наркоми, уповноважені наркоматів, їх заступники та члени колегій, повноважні представники, радники, секретарі посольств, що перебували при повноважних представництвах, військові аташе, генеральні консули та віце-консули, член урядових делегацій на міжнародних конференціях, особи за спеціальними дорученнями дипломатичного характеру, дипкур'єри та їх супровідники, дружини й малолітні діти, вище відряджуваних осіб [1, 1923, № 10, арт.178]. Закордонні паспорти приватним особам видавали структурні підрозділи НКЗС УСРР, а право на в'їзд мав лише Уповноважений НКЗС СРСР при Раднаркомі УСРР.

Службовий паспорт громадянина УСРР мав форму своєрідного мандату з гербовою печаткою на звичайному паперові без водяних знаків формату А-4. Текст українською та французькою мовами засвідчував права його власника, які охоронялися радянською державою право на в'їзд давав також громадянський паспорт, але для службового відрядження. Протягом першої половини 1922 р. службовими паспортами скористалися 76 посадовців, які працювали в наркоматах, освітніх та наукових установах. Громадянський паспорт зі службовою візою отримав заступник наркома освіти УСРР Я.П. Ряппо для поїздки в Латвію 3 червня 1922 р. [1, 1923, спр.64, арк.25] Користуючись посадовими повноваженнями, Я.П. Ряппо просив 22 лютого НКЗС УСРР видати закордонний паспорт професору Харківського медінституту М.І. Ліфшицу, доктору А.А. Скрипту для поїздки в Берлін на конгрес терапевтів, професору Харківського ІНО С.Н. Бернштейну службового паспорта для наукового відрядження в Швейцарію з 15 травня 1922 р. [1, 1923, спр.155, арк.5-8].

Для виїзду за кордон службовців радянських установ, крім паспорта та візи, треба було мати політичний дозвіл ГПУ та резолюцію голови Раднаркому. 3 травня 1922 р. НКЗС УСРР повідомив ГПУ УСРР про те, що ГПУ РСФРР вимагало від них дотримуватися постанови РНК РСФРР „Про порядок отримання дозволу на в'їзд за кордон”, попередивши В.А. Балицького про незаконність такої дії, тому що ця постанова не була ухвалена РНК УСРР, а в Україні діяли власні правила [1, 1923, спр.64, арк.16]. Згідно Положення про НКЗС РСФРР від 6 червня 1921 р. видачею „російських закордонних паспортів” та захистом „російських радянських громадян”, які перебували закордоном, переймалася винятково російське зовнішньополітичне відомство [1, 1923, спр.32,

арк.3]. До закордонних представництв обох республік мали право звертатися за допомогою їх громадяни, навіть за транзитною візою до інших держав.

Закордонні відрядження радянських службовців, крім політичної складової, мали і фінансову, позаяк здійснювалися коштом тих чи інших наркоматів. 2 травня 1923 р. Раднарком УСРР заслухав доповідь П.К. Солодуба про порядок схвалення закордонних відряджень, затвердивши з цього питання постанову Укрекономради при РНК УСРР [1, 1923, спр.431, арк.5]. Для розгляду доцільності відрядження вимагали подання інформації про осіб, які виїздили (анкету), мету поїздки, термін перебування, суму витрат та фінансове джерело покриття. Подання підписував нарком або його заступник, яке зберігалось в Управлінні справами РНК УСРР, а затверджувалися відрядження на засіданнях уряду або УЕН. Наприклад, 21 березня 1923 р. голова правління „Сільського Господаря” В.М. Качинський звернувся до УЕН за дозволом на виїзд за кордон у службових справах голови Київської губспілки сільгоспооперації А.А. Болозовича. Голова Раднаркому Х.Г. Раковський коротко завізував подання: „не заперечую” [1, 1923, спр.458, арк.10]. Правління Вукоопспілки просило НКЗС УСРР видати візу члену правління А.Е. Геттлеру для поїздки в Прагу на засідання Центрального комітету Міжнародного кооперативного союзу, зав. фінансовим відділом Вукоопспілки та головному ревізорів усіх представництв української кооперації за кордоном М.І. Меєровичу з дружиною Б. Меєрович, яка вільно володіла німецькою мовою, виїхати до Берліна, співробітникам Вукоопспілки Д.І. Ліфшиць, Н.І. Могиланському, В.М. Супруну, П.П. Фетісову, які отримали дозвіл В.Я. Чубаря. Представники Електротресту Б.Я. Борянов та М.Х. Владосу виїхати до країн Близького Сходу для вивчення попиту на електромашини, а 18 травня 1924 р. з дозволу голови уряду службові паспорти отримали заступник комерційного директора Донвугілля Л.З. Каменський та інженер З.М. Хургін для закордонного відрядження в Туреччину, Італію, Німеччину, Англію [1, 1923, спр.461, арк.13]. Управляючий справами РНК УСРР Ф. Бега звертався 5 травня 1924 р. в НКЗС з проханням видати службові паспорти Г.В. Волошину для поїздки в Лондон, В.Л. Темніну в Берлін. Анкети цих співробітників Укрзовнішторга були заповнені німецькою та російською мовами [1, 1923, спр.172, арк.8].

Елітними вважалися дипломатичний паспорт або дипломатична віза, яку отримували різні особи за особливим клопотанням НКЗС УСРР та згодом Уповноваженого НКЗС СРСР при уряді УСРР. Зокрема, 14 серпня 1923 р. українська сторона просила Польське посольство в Харкові видати візу члену колегії Наркомосту Р.В. Гальнеріну, котрий їхав до Німеччини через Польщу. Існувала навіть усталена форма звернення до посольств і консульств іноземних держав за дипломатичною візою. Наприклад, 17 серпня 1923 р. управління Уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР „...

мало честь просити не відмовити у люб'язності дати дипломатичну візу для виїзду в Німеччину народного комісара охорони здоров'я Мойсея Гуревича" [1, 1923, спр.459, арк.114]. Декількома місяцями раніше за аналогічного звернення дипломатичну візу просили для виїзду до Німеччини голови ВРНГ УСРР В. Ксандрова та його дружини Катерини з донькою Наталкою [1, 1923, арк.143]. Паломництво радянської номенклатури до європейських країн, особливо з членами родин, не завжди мало службовий, а тим паче дипломатичний характер. Наявність самого дипломатичного паспорту не давала його власнику права дипломатичного імунітету, бо головним була його справжня дипломатична посада. У жовтні 1923 р. в Німеччину їздили нарком фінансів О. Новицький з дружиною, голова правління Українбанку О.А. Полоцький також мав службовий інтерес до Німеччини, яка переживала трагічні наслідки Першої світової війни та економічної кризи.

5 травня 1923 р. НКЗС УСРР просив Польське посольство в Харкові завізувати паспорти №80 та №81 дружині та доньці голови ВУЦВКу Г.І. Петровського для поїздки в Німеччину через Польщу. Дружина всеукраїнського старости Домініка Федотовна мала дипломатичний паспорт, хоча її професійна та службова кваліфікація ніякого відношення до української дипломатії не мали* [2, ф.4, оп.1, спр.459, арк.232]. Вона мешкала в Харкові (в. Мироносицька, 16, кв. 5), на Україні проживала лише 1,5 роки, двоє синів знаходилося в Росії. Її донька комсомолка Антоніна, яка народилася в Катеринославі у 1905 р., була україночку, закінчила Петроградську жіночу гімназію та навчалася в Москві на робфакові. Дипломатичний паспорт видали їй за „усним розпорядженням т. Яковлева" [2, ф.4, оп.1, спр.459, арк.232]. Дипломатичну візу для поїздки в Німеччину просив голова Малого РНК УСРР М.О. Рейхель, котрий мав вищу юридичну освіту та володів польською, французькою і німецькою мовами. Закордонний „пашпорт" та службову візу до Берліна для участі в засіданні Виконкому Міжнародного кооперативного альянсу отримав 6 березня 1924 р. кооператор В.М. Целларіус – випускник юрфаку Петроградського університету, автор пропагандистських книг і брошур з історії радянської кооперації [5; 9].

Дослідники повсякденного життя партійно-радянської номенклатури переконливо доводять її привілейований статус, користування різними спецфондами та розподільниками, а також можливістю лікуватися самим та членам їхніх родин за кордоном [4; 7; 8]. Дипломатичні паспорти слугували своєрідним дахом для особи, яка належала до урядових інстанцій.

Видачею віз іноземним громадянам на в'їзд в УСРР та виїзд займався НКЗС, узгоджуючи питання з іншими органами державної влади. Так, 26 жовтня 1921 р. іноземний підвідділ особого відділу ВУЧК

отримав повідомлення від НКЗС УСРР про те, що уповноважений уряду Литви пан Ратушис мав посвідчення особи №15721 та візу №583 для поїздки до Ростова [2, ф.4, оп.1, спр.113, арк.4]. Відділ віз інформував також про повернення до Англії через прикордонний пункт Кривин у напрямку Варшави співробітника комісії Нансена – В. Хейна, а до Москви заступника голови торгової місії Чехо-Словаччини В. Бенеша, уповноваженого німецького акціонерного товариства „Гермес" Г. Мюльфорта у березні 1922 р.

Перетнувши кордон та опинившись на території УСРР, кожен громадянин, крім паспорта та візи, мав отримати дозвіл на проживання, тобто легітимізацію перебування в Україні. Для врегулювання цього питання 9 червня 1922 р. існувала „Інструкцію про видачу дозволу на проживання іноземцям". Її видавали відділи управління ГПУ губвиконкомів, а доказом чужоземного громадянства слугували: паспорт, посвідчення особи, виданих дипломатичними представництвами іноземних держав та завізовані радянськими представництвами за кордоном. Дійсними вважалися також документи, які були видані до 1917 р. „бувшими російськими або українськими» органами влади, але на законних підставах, акти громадянського стану, достовірні свідчення та записка шести повноправних громадян УСРР, зареєстровані у народному суді. Іноземцями визнавалися громадяни Польщі, національні паспорти яких візувалися НКЗС УСРР, а також паспорти мешканців Галичини та Верхньої Сілезії як громадяни держав у підданстві яких вони перебували раніше [2, ф.4, оп.1, спр.60, арк.7]. Не були іноземцями і не отримували права на проживання громадяни держав, створених на території колишньої Російської імперії, але договори з якими ще не ратифікував уряд УСРР.

Іноземцю видавали «паспортний лист» з конкретним реєстраційним номером та датою, зв'язуючи дані з національним паспортом громадянина, а також з'ясувавши: громадянство, походження, рік народження, професію, родинний стан, місце проживання (країна, місто), відношення до військової служби за кордоном (вичерпно) та посади. До „паспортного листа чужоземця" записували членів сім'ї, які подорожували з ним. Для одержання українського „паспортного листа" іноземець мав тимчасове посвідчення (форма 2), яким підтверджувалося, що він здав документи до столу з метою оформлення українського документу на право проживання. Анкета іноземця (форма 3), заповнена власноруч, яка передбачала таку інформацію: прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, громадянство, підданство, звання, проживання, місце і ким видано паспорт, засвідчений українським закордонним представництвом, галузь діяльності на батьківщині, мета поїздки, професія, освіта, наявність рідні в Україні, заняття батьків. Кожен документ повинен був мати фото.

* Петровська Д.Ф. – 27.XII.1883 р. народження, росіянка, акушерка за фахом, фельдшер (1914-1917) на фронті, член РКП(б) з 1917, зав. жінофронтбюро ЦК КП(б)У, освіта – 4 кл. гімназії.

Право на проживання видавали не органи робітничо-селянської міліції, а місцеві органи ГПУ. 2 вересня НКВС УСРР лише доповнив інструкцію про видачу дозволу на проживання іноземцям пунктом про вікові обмеження, тобто дітей до 16 років записували до „паспортного листа”, а старше 16 років та особливо подружжя отримували його індивідуально. Наприклад, 19 вересня 1922 р. повноважний представник УСРР при РНК УСРР А. Приходько звернувся до НКЗС УСРР з проханням надати не лише візу, а й перекладача кореспонденту американських газет „Сюрвей Графік” та „Нью-Йорк Евенінг пост” та громадянину ПАСШ Завелю Зімонду, котрий їхав з РСФРР через Харків на Донбас для знайомства з металургійною промисловістю [2, ф.4, оп.1, спр.14, арк.12]. 11 вересня 1922 р. Британська торгова місія у Москві звернулася до Повноважного представництва УСРР в Росії з клопотанням про дозвіл виїзду з УСРР в Англію мешканки Одеси та англійської підданої М. Уорд [2, ф.4, оп.1, спр.14, арк.17]. 2 вересня 1922 р. повноважний представник УСРР при закордонних організаціях Допгол Т. Башков просив дозволу НКЗС на в'їзд до УСРР громадянина ПАСШ В.П. Нейфельда для з'ясування ним обсягів матеріальної допомоги голодуючим [2, ф.4, оп.1. спр.63, арк.85].

Паспортизація громадян УСРР та іноземців, тобто видача службових, дипломатичних, громадянських закордонних паспортів і відповідних віз на виїзд, свідчила про те, що НКЗС УСРР виконував повноваження суб'єкта міжнародних зносин, а з другого боку нормалізувалися правові підстави для налагодження соціально-економічних та культурних зв'язків України з навколишнім світом. З УСРР частіше виїздили, ніж прибували до неї іноземці. Дипломатичні паспорти видавали не лише дипломатам, а також представникам партійно-радянської номенклатури та членам сімей високо- посадовців, які не виконували

УДК: 94 (477.85), „18”

ФОРМУВАННЯ ІДЕЇ СОБОРНОЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ НА БУКОВИНІ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті проаналізовано процес зародження ідеї незалежної соборної України на Буковині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Відзначено важливу роль творчості Ю.Федьковича для формування соборницьких ідей. Простежено ставлення окремих політичних течій до цього гасла. Доведено, що напередодні Першої світової війни ідея соборної незалежної України набула значного поширення і ввійшла до програмних документів усіх українських національних партій.

Ключові слова: *соборна Україна, національний рух, Буковина, народовство, національна ідея.*

У другій половині ХІХ ст. Буковина була окремим коронним краєм Австро-Угорської імперії. Багатонаціональна за складом, слабо розвинена економічно, найбільш віддалена від центру держави

службового відрядження. Пожвавилися контакти за службовими паспортами, якими користувалися науковці, освітяни, фахівці з різних галузей знань.

Джерела та література:

1. Збірник узаконень та розпоряджень робітничо-селянського уряду України (далі ЗУ України); 2. ЦДАВО України; 3. Боєчко В., Ганжа О., Захарчук Б. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. – К.: Основи, 1994. – 168 с.; 4. Дорошко М.С. Компартійно-державна номенклатура УСРР у 20–30-ті роки ХХ століття: соціоісторичний аналіз. Монографія. – К.: Вид.-поліграф. центр „Київський університет”, 2004. – 154 с.; 5. Індустріалізація та кооперація – шлях до соціалізму. – Х., 1928. – 40 с.; 6. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки ХХ століття): Монографія. – К.: МП Леся, 2006. – 669 с.; 7. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923–1928 рр. – Запоріжжя, 2004. – 800 с.; 8. Фролов М.О. Компартійно-радянська еліта в УСРР (1917–1922 рр.): становлення і функціонування. – Запоріжжя: Прем'єр, 2003. – 448 с.; 9. Целларіус В. Радянська кооперація, її робота, хиби та завдання. – Х., 1930. – 56 с.

Oleksandr Danylenko

Peculiarities of International Passports and Visas' Issuance in the UkSSR (1921-1924)

The author researches the peculiarities of the international passports and visas' issuance in the Ukrainian SSR in 1921-1924. Passports issuance for the citizens of Ukraine and foreigners, i.e. issuance of official, diplomatic and civil international passports and exit visas proved that the Ministry of Foreign Affairs of UkSSR carried out the duties of international relations and, on the other hand the legal basis of such relations with foreign countries improved.

Key words: passports' issuance, foreigner, European countries, official passport, diplomatic passport, international passport, visa.

© **Олександр Добржанський**
(м. Чернівці)

на схід, вона довгий час не відзначалася активністю суспільного життя. Українці краю в середині ХІХ ст. не мали чітких уявлень про те що вони за народ, яке місце займає їхня мова серед інших слов'янських мов і взагалі чи це окрема мова. Однак мав уже місце вплив Наддніпрянської України та Галичини, де рівень національної свідомості був значно вищим. Саме за таких умов на Буковині розквітла муза Ю.Федьковича. Мова його творів розвінчувала міф, що література народною мовою неможлива. Поезія та проза буковинського соловія стали важливим свідченням окремоті української мови від російської і польської, сприяли розвінчання русофільських теорій про „язык высшего слога” та про необхідність розвивати літературу так званим „язичієм”.